

A két Ricskov és a finnugorok

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

A finnugor tudománytörténet sem Pjotr Ivanovics Ricskovot, sem pedig a fiát, Nyikolaj Petrovics Ricskovot nem tartja számon. Egyedül Günter Stipa szól az ifjabb Ricskovról egy hatsoros bekezdésben (Stipa 1990: 201), emellett a mordvin írásbeliség kezdeti szakaszának neves kutatója, A. P. Feoktyisztov elemzi röviden az idősebb Ricskov könyvében közreadott rövid mordvin imarészlet öt szavát (Feoktyisztov 1976: 21–24). Írásomban röviden bemutatom apa és fia életét és munkásságát, kiemelve a Volga-vidék három finnugor népéről, a mordvinokról, a cseremiszekekről és a votjákokról szóló leírásokat. Ezekben a szövegekben összesen 37 cseremisze, 15 votjék és öt mordvin szó fordul elő, ezek egy része nyomtatásban e művekben szerepel először.

1. Pjotr Ivanovics Ricskov

1.1. Élete és munkássága

Pjotr Ivanovics Ricskov (Пётр Иванович Рычков) 1712-ben született Vologdában. Apja gabonakereskedő volt, de hamar tönkrement, s a család 1720-ban Moszkvába költözött. Ricskov itt németül és hollandul tanult, valamint könyvelési és kereskedelmi tanulmányokat folytatott. 1730–32 között a Pétervár melletti Jamburszk üveggyárának vezetésében dolgozott. 1732-ben a pétervári kikötői vámhivatal tolmácsa lett. 1736-ban Szamarába költözött, az ún. első orenburgi expedíció munkáját segítő bizottság ottani irodájában kapott munkát. 1741-ben megalakult az Orenburgi Bizottság Földrajzi Osztálya, ennek vezetésével Ricskovot bízták meg, aki 1744-ben az Orenburgi Kormányzóság kancelláriájának lett a vezetője.

1752-ben Ivan Kraszilnyikov vezetésével elkezdtek összeállítani az Orenburgi Kormányzóság részletes térképeit, ebben a munkában részt vett a híres történész, V. Ny. Tatyiscsev és Ricskov is. A térképek 1755-ben láttak napvilágot. Ricskovot munkássága eredményeként a Szentpétervári Akadémia tagjává választották, ő lett a testület első orosz nemzetiségű levelező tagja.

Ricskov egészsége időközben megrendült, 1760-ban visszavonult, hogy a neki biztosított, Buguljma közelében, Szpasszkoje faluban (a mai Tatárföldön) fekvő birtokát igazgassa. Ricskov vidékről is számos tudóssal tartotta a kapcsolatot. Az 1768 és 1774 között zajlott orenburgi expedíció¹ vezetői közül P. S. Pallas és I. I. Lepjohin is meglátogatta őt a birtokán, sőt, Pallas felajánlotta neki, hogy vegyen részt az expedíciója munkájában (ezt Ricskov visszautasította, de a fiát beajánlotta Pallashoz).

Ricskov 1770-ben visszatért az állami szolgálatba, az orenburgi sóhivatal vezetője lett. A Pugacsov-felkelés (1773–75) zűrzavarában a birtoka megsemmisült, könyvtára odaveszett.

1777 júliusában kinevezték az uráli gyárak főtanácsa vezetőjének, emiatt Jekatyerinburgba költözött. Itt eredményeket már nem tudott felmutatni, mert ekkor már nagyon beteg volt, és az év októberében meg is halt.

Ricskov szabadidejében történelemmel és topográfiával foglalkozott, 60 tudományos munkát írt. Ő az oroszországi gazdaságföldrajz úttörője, emellett az oroszországi méhészet első kutatója, 1767-ben publikált munkájában részletesen leírta az oroszországi méhészetet.

Kétszer nősült, első feleségétől három fia és egy lánya született, köztük Nyikolaj Petrovics. Elsőszülött fia, Andrej (1740–1774), a Pugacsov-felkelésben halt meg, Szimbirszk erődjének parancsnokaként. Második felesége 11 gyermeknek adott életet.

Ricskov főbb munkái: *Описание города Оренбурга* [Orenburg város leírása, 1744], *Краткое известие о татарах* [Rövid tudósítás a tatárokról, 1745], *Письма о земледельстве в Казанской и Оренбургской губерниях* [Levelek a Kazanyi és az Orenburgi Kormányzóság földműveléséről, 1758], *История Оренбургская* [Orenburg történelme, 1759], *Введение к астраханской топографии* [Bevezetés Asztrahany topográfiájába, 1774].

¹ A Vénusz 1769-ben áthaladt a Nap előtt. Ezt a fontos csillagászati eseményt (ennek segítségével tudták megmérni a Nap–Föld távolságot) világszerte 77 helyszínen 151 tudós követte nyomon (többek között Hell és Sajnovics is Észak-Norvégiában). Oroszországban a hat csillagászati expedíció mellett öt szárazföldi részleget is útnak indítottak, közülük három Kazany vidékén, az Orenburgi Kormányzóságban és Dél-Szibériában végzett kutatómunkát, kettő pedig Asztrahany környékén, a Kaszpi-tenger mentén és a Kaukázusban dolgozott. Az expedíciók feladata Oroszország távolabbi területei növény- és állatvilágának, geológiai és meteorológia jellegzetességeinek a feltérképezése volt, de emellett fontosnak tartották a birodalom népeinek néprajzi leírását is. Az utazók nyelvi anyagot is gyűjtöttek, a Volga-vidéki finnugor nyelvekből több mint hatszáz szót jegyeztek le.

1.2. A *Топография Оренбургская* (1762)

Mindezek mellett egyértelműen életműve csúcspontja a *Топография Оренбургская* [Orenburg topográfiaja].² 1755-ben jelent meg a korábban említett, az Orenburgi Kormányzóság, Kazahsztán és Közép-Ázsia Orenburggal szomszédos területeinek térképgyűjteménye. Ricskov művét, a térség első történeti-földrajzi leírását eredetileg e térképek magyarázataként készítette.

A mű első, 331 oldalas része már 1755-ben elkészült, a második, 262 oldalas egység 1760-ra lett kész, de a két egység könyvként csak 1762-ben látott napvilágot. A teljes szöveg egy szentpétervári tudományos folyóiratban is megjelent.³ Munkáját németre is lefordították.

Ricskov műve úttörő jellegű, ilyen típusú művek korábban nem jelentek meg. Ő írta le először részletesen a Volgán túli sztyeppevidék földrajzi jellemzőit, növény- és állatvilágát, gazdaságát, és számos információt adott közre a térség népeiről is. Munkája nagy filológiai pontossággal készült, sok adatot tartalmaz. Ricskov e munka első kötetében finnugor népekkel is foglalkozik. A 176–183. oldalakon a mordvinokat és a cseremiszeket mutatja be, a 183–187. lapokon pedig a votjákokról ír.

1.3. P. I. Ricskov leírása a finnugorok népekről

1.3.1. P. I. Ricskov a mordvinokról

Ricskov leírásában többször hivatkozik Tatyiscsev nagy művére, az Oroszország történetére. Tatyiscsev szerint a mordvinok (és a cseremiszek) a szarmatáktól származnak. Régen merjárnak, ma morjárnak hívják magukat, írja. Valaha, az orosz hódítás előtt Rosztov, Halics és Kosztroma környékén és az Oka mentén éltek, ma a Nyizsnyij Novgorod-i, arzamaszi és sacki, valamint a penzai és alatiri járásban laknak, néhányan pedig a kazanyi és az ufai térségben. Az orenburgi kormányzóság sztavropoli járásában, a Cseremsan folyó mentén az 1762-es népszámlálás szerint 881 mordvin élt.

Sokáig tatár uralom alatt éltek. Ricskov a mordvinok korai történelme kapcsán közli, hogy Batu kán 1247-ben, a magyarok legyőzése után visszafelé tartva áthaladt a mordvinok földjén is, s innen vonult a volgai bolgárok fővárosa, Biljar ellen.

² A mű teljes címe: *Топография Оренбургская, то есть: обстоятельное описание Оренбургской губернии* [Orenburg topográfiaja, azaz az Orenburgi Kormányzóság részletes leírása].

Internetes elérhetősége: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004461463/

³ *Сочинения и переводы к пользе и увеселению служащие* [Írások és fordítások az alkalmazottak javára és szórakoztatására], 1762. január és november.

Ricskov Tatyiscsevet idézve megjegyzi, hogy a moksák is szarmata eredetűek, s nevüket összekapcsolja a Moszkva folyóval. A tatárok a mordvínokat moksáknak hívják, írja, de később hozzát teszi, hogy néhányan erzáknak nevezik magukat. Az ő nyelvük némiképp különbözik a moksától.

A mordvínok írástudatlanok. Ricskov részletesen leírja, mennyi adót fizetnek az ufai és iszetyi járásban lakó mordvínok és cseremiszek háztartásonként és fejenként.

Törvényeik nincsenek, az istenüket *Škaj*-nak (*шкай*) nevezik.⁴ Vallásukról Ricskov röviden a következőket írja: *Главная молитва ихъ въ сихъ словахъ состоитъ: Трякитай Боасъ, Тряктонъ Вактонъ, то есть: Даждь Боже пролитаніе всему міру. Николаюжъ Чудотворцу молятся сими словами: Тряктонъ Вактонъ...* 'A fő imájuk ezekből a szavakból áll: táplálj Égi Isten, táplálj, védj meg, azaz az Égi Isten elárasztja az egész világot. Csodatevő Szent Miklóshoz ezekkel a szavakkal imádkoznak: táplálj, védj meg' (182. oldal).⁵

Ez a rövid ima moksa nyelvjárásban íródott. A *Трякитай боасъ* helyes lejegyzése *Тряк Шкай-Боасъ* lenne. A *тряк* a *тря-* 'nevel, táplál' ige egyes szám második személyű felszólító módú alakja, alanyi ragozásban.⁶ A *шкай* (ld. fentebb) és a *Боасъ*⁷ jelentése egyaránt 'isten'.

⁴ М *škaj* 'родительница, роженица; бог; икона, образ; небо / Erzeugerin, Gebärin; Gott; Heiligenbild; Himmel' (MdWb 2235); 'eltartó; felnevelő (isten vagy szülő); isten; szentkép' (JJ 169), *шкай* 'бог, икона' (MRV 867).

⁵ Érdekes egybeesés, hogy az orenburgi expedíció második részlegét vezető I. I. Lepjohin a következőket írta: *Первѣе изъ всѣхъ приобыкли они почитать Николая Чудотворца, въ праздникъ котораго проходили къ нашимъ церквамъ, и приносили свѣчи и воскъ съ тѣмъ, чтобъ онѣ предъ образомъ Николая Чудотворца теплилися; и сдѣлавъ ему поклоненіе молилися сими словами: Тряктонъ вактонъ, придая Николай милостивый!* (Lepjohin 1771: 167). 'Az első mindezek közül [az éves ünnepekből] Csodatevő Szent Miklós ünnepe volt, amikor eljöttek a templomunkba, gyertyát és viaszt hoztak, hogy azok Csodatevő Szent Miklós ikonja előtt égjenek; és meghajolva előtte ezekkel a szavakkal imádkoztak: *тряктонъ вактонъ*, táplálj te, védj meg te, kegyes Miklós!'

⁶ М *тꙗмс* 'кормить; воспитывать; ухаживать / ernähren; erziehen; pflegen' (MdWb 2412), *трямс* 'кормить, растить' (MRV 749), 'felnevelni' (JJ 184).

⁷ М *pavas* 'бог / Gott' (MdWb 1560); 'isten; szerencse' (JJ 116), *наваз* 'счастье; успех' (MRV 452) (vö. E *raz* 'isten'); М *škabavas, škabas, ška-bavas, škaj-bas* 'небесный бог / der Himmelsgott' (MdWb 2236); *шкабаваз* 'бог, господь' (MRV 867).

Тряктонъ Вактонъ. Olvasata: *Тряк тонъ Ванк тонъ*. A *тон* Sg2 személyes névmás.⁸ A *ванк* a *вано-* 'véd, őriz' ige egyes szám második személyű felszólító módú alakja, alanyi ragozásban⁹ (vö. Feoktyisztov 1976: 23–24).

1.3.2. P. I. Ricskov a cseremiszekről

A cseremiszek is a szarmatáktól származnak, valaha a Volga és a Don között éltek, ahol régen más szarmata népek is, írja Tatyiscsev nyomán Ricskov. Habár írásos említések nem maradtak fenn, de a történeti hagyományokból tudjuk, hogy a tatárjárás után költöztek az erdei övezetből a Volgához. Aztán kétfelé oszlottak: mezei és hegyi cseremiszekre, utóbbiak a nagy folyó jobb partján élnek. Magukat *mori*-nak hívják, ennek egyes számú alakja *mor*.

Szintén Tatyiscsevtől tudjuk, írja Ricskov, hogy a Rosztov környéki cseremiszek, akik nem akarták felvenni a kereszténységet, sem pedig adót fizetni az oroszoknak és a tatároknak, a Kámáig vándoroltak. A Vjatka környéki cseremiszeket már 1181-ben is említik. A vjatkai járásban ma már nem élnek cseremiszek, de az ottani földrajzi nevek még emlékeztetnek rájuk. Az ufai járásban körülbelül ezer cseremisiz udvart lehet megszámolni.

A cseremiszek is Csodatévő Szent Miklóshoz imádkoznak. Ricskov lejegyezte egy rövid imájukat: *Сколькожъ въдомо, то у Черемисъ главная ихъ молитва въ сихъ токмо краткихъ словахъ состоитъ, Момъ Серляга Манежъ,*¹⁰ *то есть Господи помилуй* 'amennyire ismert, a cseremiszek fő imája csak rövid szavakból áll: uram, irgalmazz' (181. old.).

Aldozatai szertartásaikat a szent ligetben, a *keremet*-ben végzik (ld. a 35. lábjegyzetben), ami nem más, mint sövényekkel körbekerített nyírfás terület. Itt tüzet gyújtanak, leölik a lovakat, megfőzik és megeszik, de a bőrét, fejét és lábát felakasztják a szent fákra.

⁸ *М тон* 'ты / du' (MdWb 2314), 'te' (JJ 183), *тон* 'ты' (MRV 732). Erza alakja ugyanaz.

⁹ *М ванѣмс* 'смотреть; охранять; защищать; оберегать; спасать / schauen, pflegen; hüten; bewahren, beschützen' (MdWb 2534), 'nézni; őrizni' (JJ 196), *ваномс* 'смотреть; ознакомиться' (MRV 89) (vö. E *vanoms*). – Elképzelhető, hogy a „jobb rím” kedvéért esett ki a *vank* szó *-n-* eleme.

¹⁰ Elképzelhető, hogy Ricskov rosszul jegyezte le a szót, a kontextusba beleillene a *юмомъ* forma, ez a *юмо* 'isten' (ld. a 22. lábjegyzetben) szó PxSg1 alakja | *серляга* 'irgalmazz, könyörülj', ez a *серлягаи* ige egyes szám 2. személyű felszólító módú alakja, vö. *серлягаи* 'миловать, помиловать кого-л.' (SMJa 6: 188), *serlayem* 'erlösen, begnadigen, erbarmen' (TschWb 626), 'megőriz, oltalmaz / behüten, beschützen' (Beke 6: 2189) | *манашь* 'говорить, сказать; называть, назвать' (SMJa 4: 16); *танат* 'sagen, nennen' (TschWb 370), 'mond, szól / sagen, sprechen' (Beke 5: 1407). A cseremisiz szöveg fordítása: 'Uram, irgalmazz, mondja.' – Köszönöm Sirkka Saarinennek a mondat értelmezésében nyújtott segítségét.

1.3.3. P. I. Ricskov a votjákokról

Különböző szerzők, írja Ricskov, úgy vélik, hogy a votjákok a szibériai osztjákokkal, a permjásokkal és a csúdokkal tartoznak össze, és a szláv hódítások előtt a Néva mentén, ill. a Ladoga-tó mellett éltek. A korábban már említett Tatyiscsev őket is a szarmatáktól eredezteti. A tatárok *ar*-oknak nevezik őket, ami Ricskov szerint 'távoli'-t jelent. Ricskov etimológiai kísérlete szerint lakóhelyük vizes terület volt (*водная земля*). A finnek másik neve az ő lejegyzésében *сувома*, magyarázatában ez is vizes ország, ebből következteti ki, hogy a finn és a votják nyelv rokon.

A mai votjákok fő lakóterülete a Káma felső folyásánál fekszik, itt 15 ezer votják lakik, mára már mind felvette a kereszténységet. Sokan élnek még a Kazanyi járásban Arszk környékén, itt a lakosság fele keresztény. Az Orenburgi kormányzóság ufai járásában, baskír földeken is élnek votjákok, ők az elnyomás és a kereszténység elől menekültek ide.

Törvényeik nincsenek. Néhány férfinak két felesége van, de a többségnek csak egy. Hitviláguk nagyban hasonlít a csuvasokéhoz. Áldozatot mutatnak be, ezeken lovat, tehenet, juhot ölnek. A halottak emlékünnepein kását főznek, palacsintát sütnek, gyertyákat gyújtanak. Istenükhöz ezekkel a szavakkal imádkoznak: *оста козма* (186. oldal).¹¹

Öltözködésük is a csuvasokéhoz hasonló: a férfiak posztókabátot, egyszerű daróc- vagy lenvászon ruhát hordanak, csak a gallérjuk van elől kihímezve. A nők fejfedője szarvhoz hasonlít. Ez nyírfából készül, amit selyemmel fednek be és kihímeznek, a gazdagabbak arany-, mások ezüstpénzekkel borítják. Ennek a fejfedőnek a neve *уника* és *ашкунь* (187. oldal).¹²

2. Nyikolaj Petrovics Ricskov

2.1. Élete és munkássága

Pjotr Ivanovics fia, Nyikolaj Petrovics Ricskov 1746-ban született Orenburgban. Már fiatalon, 14 éves korában belépett a hadseregbe, ahonnan hét év múlva, 1767-ben kapitányként szerelt le. Először Troickban, majd Revalban (Tallinnban), végül a penzai gyalogezredben szolgált.

¹¹ *ostä* 'Uram, segíts / hilf Gott' (Munk. 68), *oste, osto* 'Herr! Herr Gott!' (Wichm. 184a) | *kozmal-* 'elavult szó: помилуй, спаси, благослови, но истинного значения этого слова никакие Вотяки не знают' (Munk. 183), *осто* 'боже, господи', *осто козма* 'господи благослови!' (Vahr. 323).

¹² *aļšon, ašjan* 'Kopfputz der wotjakischen Frauen' (Wichm. 4a); *айшон* 'старинный головной убор замужей удмуртки, наподобие кокошника, кички' (Vahr. 25), 'férfjezett udmurt nők fejdísz' (Kozm. 23).

1769-ben csatlakozott Pallas orenburgi expedíciójához, ahova a német természettudós eredetileg az apját hívta meg, aki azonban a fiát ajánlotta maga helyett. Pallasék részlege 1768 júniusában indult Pétervárról, Moszkva, Vlagyimir, Murom és Penza érintésével Szimbirszkig jutottak, ott teleltek. 1769 tavaszán Pallas egyedül küldte felfedezőútra az akkor 22 éves ifjú kapitányt. Ricskov a naplóját 1769. május 18-án kezdte írni. Előbb Biljarszkba ment (az útinaplóban hosszabb leírást olvashatunk az egykori volgai bolgár birodalom fontos városáról), majd onnan a Kámán indult kelet felé (Jelabuga, Menzelszk). Részletesen feltérképezte az Ik folyó térségét, leírta a környék bányáit, üzemeit. Július közepén ért Orenburgba, az év hátralévő részét itt töltötte.

1770 május közepén ismét útra kelt, előbb észak felé a Belaja mentén (Ufa, Birszk, Szarapul). Innen tett egy rövid északi kitérőt Votkinszkig, majd a Kámán nyugat felé haladva Kazany, Arszk, Malmizs, Urzsum és Hlinov következett,¹³ ahova július derekán érkezett. (Ricskov naplójában hosszan, részletesen leírta Hlinov történetét a 12. századtól kezdve.) Augusztus közepén ért a sóipar „fővárosába”, a vologdai sókereskedők által 1430 körül alapított Szolikamszkba. Naplójában részletesen bemutatja a sófőzés, sólepárlás folyamatát. Útjának további állomásai: Cserdiny, Perm, Jekatyerinburg. Szeptember 30-án érkezett Cseljabinszkba, ahol a telet töltötte.

1771 áprilisában Ricskov kapitány – a testvérével, Andrejjal együtt – a kazah sztyeppére indult. A két hónapos utazás során Orszkból indulva bejárta Észak- és Nyugat-Kazahsztánt, az Ulutau hegységig (a mai dzseszkazgani terület nyugati részéig) és a Tobol folyóig jutottak el. Mivel ez veszélyes vidék volt, Ricskovék nem önállóan utaztak, hanem a térségből a kalmükök kiűzésére indult katonákkal együtt. Ricskov részletes leírást adott a sztyeppevidék földrajzi viszonyairól, növényvilágáról, röviden bemutatta a kazahok életmódját, esküvői szokásait, hitvilágát. Több törzsi uralkodó, kán udvarában is járt.

Hazatérve kinevezték a Tudományos Akadémia adjunktusává, majd 1772-től a dél-oroszországi Ahtubában¹⁴ újonnan alapított selyemgyár igazgatója lett. Munkáját nagy odaadással, eredményesen végezte. Közben, 1780-ban elnyerte az udvari tanácsosi címet.

¹³ Az 1174-ben alapított város eredeti neve Vjatka volt (nevét a Káma mellékfolyójáról kapta). 1457 és 1781 között Hlinovnak hívták, majd visszakapta eredeti nevét. 1934-ben ismét átkeresztelték, a neve ma is Kirov (a szovjethatalom egyik fontos alakjának, Sz. M. Kirovnak a nevét viseli).

¹⁴ Ma Ahtubinszk. Az Asztrahanytól 300 km-re északra, a Volgába ömlő Ahtuba folyó partján fekvő város 1959-ben jött létre Vlagyimirovka, Petropavlovka és Ahtuba települések egyesítéséből.

Halála évének a források 1784-et adják meg, de egy Andrej Alekszandro-
vics Klusin nevű helytörténész a levéltári kutatásai alapján 1798-ra teszi ezt a
dátumot.¹⁵ Mindenesetre, 1772 után Nyikolaj Ricskov már nem vett részt a
közéletben. (Ricskov életéről, munkásságáról, utazásairól: Gnuceva 1940:
100–101; Milkov 1953.)

2.2. Ny. P. Ricskov művei

Ricskov úti élményeit három könyvben adta közre. Útja első szakaszának
leírását egy kétkötetes munkában jelentette meg. Az első, 190 oldalas munka
1770-ben jelent meg *Журналъ или дневныя записки путешествія Капи-
тана Рычкова по разнымъ провинціямъ россійскаго государства, 1769 и
1770 году*¹⁶ címmel. A második, 133 oldalas anyag 1772-ben látott nap-
világot (*Продолженіе Журнала или дневныхъ записокъ путешествія Ка-
питана Рычкова по разнымъ провинціямъ россійскаго государства, 1770
году*).¹⁷ Ezeknek hamar, már 1774-ben napvilágot látott a német fordítása is.

Az 1771-es sztyepei felfedezőútjának leírását szintén 1772-ben jelentette
meg egy 102 oldalas könyvben: *Дневныя записки путешествія Капитана
Николая Рычкова въ киргизь-кайсацкой степѣ 1771 году*.¹⁸ Ez a munka
nem tartalmaz semmilyen finnugor vonatkozású anyagot, ezért cikkem szem-
pontjából érdektelen, a továbbiakban csak a *Журнал*-lal foglalkozom.

A *Журнал* első kötete az 1769. május 18-án tett naplóbejegyzéssel indul,
és 1770. június 19-én ér véget, Ricskov ekkor érkezett meg Kazanyba. A má-
sodik kötet a 1770. július 2-i beszámolóval kezdődik és szeptember 13-án,
Cseljabinszkban fejeződik be. A kortársak véleménye szerint Ricskov, aki-
nek nem volt tudományos képzettsége, rendkívül pontos és szorgalmas meg-
figyelő volt. Munkáiban részletesen beszámolt a bejárt területek földrajzi vi-
szonyairól, a térség növényzetéről, állatvilágáról, az ott élő népesség szoká-
sairól, életvitelükről, pontosan leírja településeiket. Részletesen bemutatta az
általa felkeresett területek iparát, bányáit, üzemeit. Nyelvi adatot azonban ke-
veset közölt, votják és cseremisz szavakon kívül más nem fordul elő a kétkö-
tetes útinaplójában.

¹⁵ <https://www.mibs-vlz.ru/tsentralnaya-gorodskaya-biblioteka/ich-sudeb-perepletenie-richkovi-v-istorii-nashego-kraya>

¹⁶ Ricskov kapitány útinaplója az orosz állam különböző tartományaiban tett utazásairól
1769-ben és 1770-ben.

¹⁷ Ricskov kapitány útinaplójának folytatása az orosz állam különböző tartományaiban
tett utazásairól 1770-ben.

¹⁸ A kirgiz-kajszak sztyeppén 1771-ben tett utazás naplója.

2.3. Ricskov leírása a finnugorok népekről

2.3.1. Ricskov a mordvinokról

Ricskov 1769. július 3-án ért egy Szok Karmala nevű településre, ahol leírása szerint tatárok, csuvasok és mordvinok laknak. Erről a faluról csak rövid földrajzi leírást olvashatunk.¹⁹ A következő nap ért Mordovszkoj Buguruszlanba (nála: Мордовской Бугорослань).²⁰ Ezt a települést nagyon jó földművelők lakják, írja, olyan gazdag a gabonatermés, mint a környéken sehol másutt, holott a környező földek semmiben nem különböznek más mezőgazdasági területektől. A mordvinok messzeföldön híres földművelők, a jó termést, a jólétüket a kétkezi, szorgos munkájuknak köszönhetik, állapítja meg. Ettől a településtől 15 versztára, a Kinyel folyó partján fekszik Bugoroszlanszkaja Szloboda (Бугоросланская Слобода).²¹ Itt 120 porta található, egy fatemplom és egy kis piac (Журнал 1: 110–111). Ricskov nyelvi adatot nem közöl.

2.3.2. Ricskov a cseremiszekekről

Az útleírás első kötetében három helyen szól Ricskov a cseremiszekekről (78–94, 152–154, 165–166). Először a hitvilágukat mutatja be (78–88). Vallásuk eredete az ősidők homályába vész, írja, a továbbélése a régi törvények betartására szolgál. Ricskov felsorolja a főbb istenek nevét és funkciójukat (ezeket ld. lejjebb). Varázslóik, jóvendőmondóik a közösség legokosabb tagjai közül kerülnek ki. Nincsenek templomaik, nincsenek istenábrázolásaik, a szent erdeikben, a *kiremet*-ekben imádkoznak, áldoznak.

Ricskov részletesen leírja az áldozati szokásokat, az áldozatok menetét. Megjegyzi, hogy a cseremiszekek szokásai a csuvasokéhoz hasonlítanak. A cseremiszekek imáikban általában három dolgot szoktak kérni: adjon az isten nekik gabonát, háziállatokat és mézet. Ricskov egy rövid imaszöveget is lejegyzett.

Ricskov röviden ír az ünnepeikről is (88–89). Legnagyobb ünnepüket júniusban tartják, de ezt csak háromévente ülik meg. Ekkor a főistennek áldoznak. A másik ünnepet a szántás megkezdése előtt tartják. Ekkor nem áldoznak, csak kelet felé fordulva imádkoznak. Utána vígadnak, lóversenyeket és

¹⁹ Az 1740-ben alapított, Buguljma és Buguruszlan között félúton fekvő települést 1957-ben átkeresztelték, azóta a Szevernoje nevet viseli.

²⁰ Heikki Paasonen a 19–20. század fordulóján ezen a településen is gyűjtött. A 2010-es népszámlálás során 357-en laktak a faluban, 80%-uk (erza-)mordvin volt.

²¹ A települést 1748-ban alapították, 1781-ben lett város Buguruszlan néven. (A *слобода* eredeti jelentése 'szabad falu, nagyfalú' volt.)

más vidám játékokat játszanak. Ez az ünnep azért is kivételes, mert ezen végig – az imákon is – részt vehetnek az asszonyok és a lányok is.

Ricskov szól a temetkezési szokásokról is (89–92). Az elhunytat a sírban deszkák közé fektetik. Tesznek mellé néhány használati tárgyat és tövisgallyakat, ez elűzi a rossz szellemeket. A sírra egy darab kenyeret tesznek, és gyertyákat állítanak köré. Az ősöknek ezt mondják: éljetek egyetértésben és ne szidalmazzatok egymást. A temetésen az elhunyt felesége és anyja is jelen lehet. A halotti toron is gyertyákat gyújtanak: mindenkinek annyi gyertyát kell égetni, ahány elhalt őse van.

Az esküvőről csak röviden ír: a szertartás után a vendégek isznak és zenére vígadnak. A születés kapcsán a névadási szokásokat jegyzi fel: ha a gyerek lány lesz, akkor a vajúzó nő édesanyja nevezheti el az újszülöttet, ha fiú, akkor az apja (92–93).

A cseremisiz kedves, szelíd nép, egymás közt nagyon barátságosak – írja Ricskov. Tudatlanságuk segít megőrizni a régi hitüket. Mindennapi életvitelük hasonlít a csuvasokéhoz és a tatárokéhoz. Jó földművelők, jó állattartók, kiváló méhészek.

Ricskov könyve másik helyén (152–154) röviden szól a cseremiszek régi uralkodóiról. Négyet nevez meg közülük: Szarhandaj (Сархандай), Kulszari (Кулсари), Aturaj (Атурай) és Adaj (Адай), utóbbi kettő Rettegett Iván idejében vezette a cseremiszeket.

Ricskov leírásában összesen 33 cseremisiz szó fordul elő, az istennevekben 21 szó, emellett két rövid imarészletben még 12 szó. Ricskov hallás utáni lejegyzése eléggé rossz, emiatt több szó azonosítása nehézségekbe ütközött.

Az istennevek a következők:

1) *Jumo*, a felső világ főistene, ő teremtette az eget és a földet. Soha nem ereszkedik le a földre, a világot segítői révén irányítja. Az idők folyamán a *jumo* megnevezés már nemcsak a főistenre vonatkozott, hanem – valamilyen előtaggal – kisebb isteneket, szellemeket is jelölhetett. Ez a köznevesülés figyelhető meg a Ricskov által lejegyzett istennevekben is: *Тунзябрь Юма*²²

²² *юмо* 'бог' (SMJa 10: 174); *jumo* 'Gott; Himmel; Ikone' (TschWb 194), *d'umo, jumo, jumō* 'ég, időjárás; isten / Himmel, Wetter; Gott' (Beke 2: 554) | *түня* 'мир, вселенная, свет' (MRS 351); *tüña, tüñd'žä* 'Welt, Erdkreis; Weltall, Universum' (TschWb 840).

(Rickskov őt tartja a legfőbb istennek), *Курзубуришь Юма*,²³ *Юманашь*,²⁴ *Ир-гибашь Юма*²⁵ (Журнал 1: 83, 89, 94).

2) *Pujurso jumo* a főisten segítője, a világ ura. Ő őrzi azt a könyvet, amelyben minden ember sorsa meg van írva. Rickskovnál *Пуюрша Юма, Пеюрша* alakokban fordul elő, leírása szerint ő a baskíriai cseremiszek főistene, valamint az állatok, a gabonák és a méz istene is (Журнал 1: 83, 85, 88).²⁶

3) *Pijambar*. Ő közvetít a főisten és az alsóbb rendű istenek között, meghallgatja az emberek imáit, védi az embereket a gonosz ellen, óvja a háziállatokat. Rickskovnál *Піамбара, Піабарь, Піамь-Арь* változatokban szerepel, neki is ugyanolyan hatalma van, mint *Pujurso* istennek. Leírása szerint neki fekete bikát és más fekete állatot áldoznak (Журнал 1: 83, 84, 88).²⁷

4) Rickskov leírása szerint a baskíriai cseremiszek azt tartják, hogy – Juma és Pijambar után – *Suksa* a harmadik főisten. Az emberek között él, gondoskodik róluk, és feljegyezi mindenki bűneit és jótéteményeit. Rickskovnál *Шукша* alakban fordul elő. Áldozati állata a fehér liba (Журнал 1: 83).²⁸

5) *Kecs-ava* a Nap istennője, a meleg időjárás, a világosság felelőse. Jelentős kultuszuk volt, a cseremiszek a szabadtéri szertartásokon a Nap felé fordulva imádkoztak. A család védelmezője is, és ő óv meg a járványoktól is. Rickskovnál *Кичеба* alakban fordul elő (Журнал 1: 84).²⁹

²³ ?*kugu puršə jumo*: *кугу* 'большой' (SMJa 3: 75), *кугу, куго* 'groß' (TschWb 285), 'nagy; fő- / groß; Ober-' (Beke 4: 1001) | *puršə*: ld. a 26. lábjegyzetben | *jumo*: ld. a 22. lábjegyzetben; tkr. 'nagy teremtő isten'.

²⁴ *jumo*: ld. a 22. lábjegyzetben | *аш* 'мочь, сила' (SMJa 1: 122), tkr. 'isten ereje'.

²⁵ *ergəñ aš jumo*: *эрге* 'сын, мальчик' (SMJa 10: 108), *ерге* 'Sohn; Junge, Knabe' (TschWb 138), 'fiú / Sohn' (Beke 3: 283), a másik két szót ld. az előző lábjegyzetekben. Az istennév szó szerinti fordítása: 'a fiú erejének istene'. – Az istennevek értelmezésében köszönöm Sirkka Saarinen segítségét.

²⁶ *пурьшо* 'бог-предопределитель (имеющийся отдельно в штате при всех богах)' (SMJa 5: 423), *пујуршо, пујдршо* 'Gott-Schöpfer' (TschWb 552), *пујуршо јумо* 'der schöpfende Gott', *пујуршо, пујдршə* 'teremtő / Schöpfer' (Beke 6: 1992).

²⁷ *пјамбар* 'покровитель, пророк, провозвестник' (SMJa 5: 125), *пјамбар* 'Prophet; Mittler zwischen Gott und den Menschen; ein göttliches Wesen' (TschWb 512), *пјамбар, пјамбар* 'prófeta (isten) / Prophet (ein Gott)' (Beke 6: 1864).

²⁸ *шукчо* 'ангел' (MRS 426), *суksо, шуктшо* 'Engel; Schutzengel (jede Gottheit hat ihren eigenen suksə)' (TschWb 642), 'angyal / Engel' (Beke 7: 2535).

²⁹ *кетш-ава, кетшə-ава* 'die Mutter Sonne' (TschWb 233), *кетш-ава* 'nap-anya / Sonnenmutter, Sonnengöttin' (Beke 3: 716) | *кече* 'солнце, день' (SMJa 2: 320); *кече, кетшə* 'Sonne; Tag; Wetter' (TschWb 232), 'nap / Sonne; Tag' (Beke 3: 713) | *ава* 'мать; свекровь, мать мужа' (SMJa 1: 21), *ава, абај* 'Mutter; Weibchen' (TschWb 1), 'anya / Mutter' (Beke 1: 19).

6) *Kava, kaba* (Ricskovnál *Каба*) a sors istennője, aki a Földön lakik (Журнал 1: 84).³⁰

7) *Kudo-Socsin-ava* a termékenység istennője. A cseremis asszonyok hozzá imádkoznak gyermekáldást kérve. Ricskovnál helytelen tagolással *Кудо-Шоче-Наба* alakban szerepel (Журнал 1: 84).³¹

8) *Sirt* (Ricskovnál: *Ширтъ*). A gonosz szellem, Keremet másik megnevezése (Журнал 1: 80).³² A korabeli forrásokban csak Ricskov adatolja.

9) *Kudo-vodizs* a ház, a család szelleme. Egy vesszőnyaláb jelképezi, amit tavasszal szétszórnak a mezőn. Megóv a betegségektől, de ha nem tisztelik eléggé, akkor betegségeket hoz a háziakra. Ricskovnál *Кудоводошъ* alakban fordul elő (Журнал 1: 160).³³

10) *Kapko Orolo*. A korabeli forrásokban csak Ricskovnál fordul elő (*Капка ороло*), a szent liget, a keremet kapujának az őrző szelleme (Журнал 1: 80).³⁴

11) *Keremet*. Eredetileg a főisten „ellenpólusának”, a gonosz szellemnek, *Šajtan*-nak a másik neve volt. Később a név átvonódott az áldozati hely megnevezésére is. A szent ligeteket nagyon tisztelték, megszenteltetésére ki-

³⁰ *кава* 'небо' (SMJa 2: 209); *кафа* 'Himmel, Höhe; eine Gottheit', *кафа-јумѡ* 'Gottheit, der man opfert' (TschWb 212), *кафа* 'égbolt / Himmel, Gewölbe', *кафа-јумо* 'égi isten / himmlischer Gott' (Beke 3: 603).

³¹ *кудо* 'лачуга, шалаш; летняя кухня' (SMJa 3: 90); *кудо* 'tscheremissische Sommerhütte, in der man im Sommer kocht und speist' (TschWb 283), 'ház, nyári kunyhó / Haus; Sommerhütte' (Beke 4: 992) | *шочынава* 'в христианстве: Богородица; в языческом мифологии: богиня-созидательница мира' (SMJa 9: 260), *šotšân ava* 'Schutzgöttin der Geburten' (TschWb 693), 'Szülőanya, a szülést segítő isten; Szűz Mária, isten anyja / Mutter, Gottheit; Heilige Maria, Mutter Gottes' (Beke 7: 2470) | *шочын* 'отроду, от рождения; родом', *шочаш* 'рождаться, родиться' (MRS 421; SMJa 9: 255, 260); *šočam* 'geboren werden' (TschWb 692, Beke 7: 2468), *šotšân* 'Gebärende' (TschWb 692, 693) | *аѡа* 'anya', ld. a 29. lábjegyzetben.

³² *шырт*, Г. *шѡрт* 'злой дух; чёрт (Г. лесная фея)' (SMJa 9: 508); *širt* 'ein Krankheitsdämon, keremet, böser Geist' (TschWb 768), 'ördög, rossz szellem / Teufel, böser Geist' (Beke 7: 2364) < ор. *чѡрт*.

³³ *водыж* '(в народной мифологии) названи низшего божества' (SMJa 1: 255); *βoδѡž*, *βaδѡž* 'Geist, Gottheit' (TschWb 45), 'védőszellem, szellem / Geist, Schutzgeist, Kobold' (Beke 1: 163) | *кудо βoδѡž*, *кудо βaδѡž* 'Hausgeist' (TschWb 283), 'nyári sátor, régi ház szelleme / Geist der Sommerhütte, des alten Hauses' (Beke 4: 995) | *кудо* 'ház', ld. a 31. lábjegyzetben.

³⁴ *капка* 'ворота' (SMJa 2: 250); *капка* 'Tor, Pforte' (TschWb 222), 'kapu / Pforte, Tor' (Beke 3: 644) | *орол* 'сторож; охрана; охранник; караул (SMJa 4: 344); *orol* 'Wächter' (TschWb 470), 'pásztor, őr / Wächter, Wache, Hirt' (Beke 5: 1718). A szótárak nem adatolják a Ricskov-féle jelentést.

vívta az istenek haragját, ezért nem volt szabad ott hangoskodni, faágot letörni. A keremet minden Volga-vidéki nép hitvilágában központi szerepet töltött be. Ricskov mindkét jelentésben adatolja (gonosz szellem: Журнал 1: 79, 81, 80, 85, 86, 88; szent liget: 80). Nála *Киреметь* alakban fordul elő.³⁵ Leírása szerint inséges időkben és betegségek idején lovat és tehenet áldoztak neki.

Ricskov az istenneveken kívül két rövid fohászt jegyzett le. A cseremiszek hitvilágának bemutatása során megjegyzi, hogy ez a pogány nép az istenükhöz szóló imádkozások során sem mulaszt el a cárnő egészségéért és jólétéért fohászzkodni.

12) Az első ima szövege: *Ой Кугъ-Юма, Серлага, и Кукъ жамъ Серлага, Емимнамъ Серлага, то есть О великий боже! помилуй, помилуй нашу Государыню и насъ помилуй* (Журнал 1: 87).³⁶ 'Ó, Nagy-Isten, irgalmazz, irgalmazz a cárnőnek, irgalmazz nekünk!'³⁷

13) A második imaszöveg: *Бросая сѣи части въ огонь говорятъ они сѣе: Сирлага, Киреметь, туль бодошь черлага учкень гимминаль, ильгенемъ перендо манашь: то есть огонь, отнеси къ Киреметю вашу жертву, и скажи, чтобъ онъ болѣе не просиль* (Журнал 1: 88).³⁸ Az

³⁵ *керемет* '(в суеврных представлениях) злой дух (у луговых и горных марийцев); родовой дух-хранитель (у восточных марийцев); роща, где совершались жертвоприношения духу-хранителю' (SMJa 2: 316); *keremet* 'böser Geist; Familienschutzgeist; Teufel; Opferhain' (TschWb 240), 'áldozóhely; szellem / Platz, wo geopfert wird; Geist' (Beke 3: 705). Vö. vtj. 'eine böse Gottheit, Widersacher der guten Gottheiten; der Opferplatz, wo dieser Gottheit geopfert wird; eingezäunter Platz im Wald, wo man opfert' (Wichm. 99b), E *keřemet'*, M *keřemet'*, *keřämät'* 'божество; языческая жертва, место жетвоприношения / ein Gott; heidnisches Opfer, Opferplatz' (MdWb 723); csuv. *киремет*, *керемет* 'священное место; место, где пребывает злой дух', tat. *кирэмэт* (Fedotov 1: 297; Wichmann 1903: 72); or. *кереметь* 'дух зла; чувашская, черемисская или вотяцкая божница' (Dal' 2: 105). – Végső soron perzsa közvetítésű arab jövevényszó (eredeti jelentése: 'szent, érinthetetlen').

³⁶ Ricskov két szót rosszul jegyzett le: *кукъ жамъ* [кугыжам], *емимнамъ* [мемнан].

³⁷ (1) *кугу*, *куго* 'nagy' (ld. a 23. lábjegyzetben); (2) *юмо* 'isten' (ld. a 22. lábjegyzetben); (3) *серлага* 'irgalmazz, könyörülj' (ld. a 10. lábjegyzetben); (4) *кугыжа* 'царь' (SMJa 3: 80); *кыуѣза*, *кыуѣжа*, *кыуѣя* 'Herrscher, Zar, Kaiser' (TSchWb 187), 'király, császár, cár / König, Kaiser, Zar' (Beke 4: 1005). Az *-m* accusativusrag (Bereczki 1990: 31), (5) *мемнам* 'нас' (SMJa 4: 42), *тетнат*, *нетнат* 'wir [Acc.]' (TschWb 375).

³⁸ (1) *сирлага*, *черлага* 'irgalmazz, könyörülj' (ld. a 10. lábjegyzetben); (2) *Киреметь* (ld. a 35. lábjegyzetben); (3) *тул* 'огонь' (SMJa 7: 239); *тул* 'Feuer' (TschWb 823), 'tűz / Feuer' (Beke 8: 2882); (4) *бодошь*: *водыж* 'védőszellem' (ld. a 33. lábjegyzetben); (5–8) ezeket a szavakat nem tudtam azonosítani; (9) *манашь* 'mond, beszél' (ld. a 10. lábjegyzetben).

orosz szöveg fordítása: 'Darabokat [az áldozati állatból] a tűzbe dobva ezt mondják: tűz, vidd el Keremetnek áldozatunkat, és mondd meg, hogy többet ne kérjen.'

2.3.3. Ricskov a votjákokról

A votjákok leírása az első kötet 156–166. lapjain olvasható. Ricskov először a népnévről ír. Saját magukat *yдъ-мордъ*-nak nevezik, a nevük tatáruul *apu [ari]*, a cseremiszek *yды*, az oroszok *ѡm*-nak hívják őket. A *мордъ* votjákul embert jelent, teszi hozzá Ricskov.

Ricskov bemutatja az ufai járásban lakó déli votjákok hitvilágát, leírásában egy Kicsjak nevű faluban szerzett élményeit foglalja össze (157–164). Régi szokásaikat, törvényeiket erősen őrzik. Az istenek és ősök kultusza nagymértékben hasonlít a cseremiszekéhez. (Az istenekről ld. lentebb.)

Az esküvői szokások kapcsán Ricskov megjegyzi, hogy a votjákoknál is – akárcsak a tatároknál – ismeretes a menyasszonypénz, a *kalim* fogalma. A *kalim* kifizetése után a menyasszonyt egy hétre átviszik a vőlegény házába, de aztán az apja visszaviszi és egy évig olyan erősen őrzik, hogy semmilyen információt nem kaphat a vőlegényéről. Magáról az esküvőről csak annyit ír Ricskov, hogy ezen a napon a vendégek esznek-isznak, zenélnek (162–163).

A votjákok hite szerint az elhunyt halála órájában egy másik világba lép át. Azért, hogy az elhunyt az égi világban ne szenvedjen semmiben sem hiányt, a sírba sokféle használati tárgyat helyeznek, a fejszétől a bocskorig. A temetéshez fűződő hiedelmek, szokások ugyanolyanok, mint amit a cseremiszek kapcsán már korábban megemlített Ricskov (194).

Ricskov véleménye szerint nincs Oroszországban még egy olyan munkaszerető nép, mint a votják. A nők ugyanolyan szorgosan szántanak-vetnek, mint a férfiak. A votjákoknál nincsenek sem nagyon gazdagok, sem nagyon szegények. A földművelés mellett méhészkednek, állatokat tartanak. Télen a férfiak gyapjút vernek, a nők ruhákat varrnak, hímeznek (163–164). A votják barátságos, vendégszerető nép, a váratlan vendégeket is mindig megkínálják mézzel és kenyérrel, írja befejezésül Ricskov.

Ricskov naplójában három istennevet és három mitológia fogalom nevét közli, emellett egy rövid imarészletben még három szót ad közre, valamint közli a votják népvét is. Összesen 11 votják lexéma szó fordul elő nála.

1) A votják főisten *Inmar*, Ricskovnál *Илмеръ* alakban fordul elő (*Журнал* 1: 157). Ő az első istenség, az ég és az időjárás istene, a növények és állatok istene, az első ember (*Urom*) teremtője, minden szép és jó forrása; a gonosz isten, *Keremet/Sajtan* ellenpólusa. Minden, ami szemmel látható, írja

Rickov, az ő teremtménye. Ünnepe tavasszal ülik, jó termést remélnék tőle. A legfontosabb áldozatot is neki mutatják be, az áldozati állatnak fehér színűnek kell lenni, lehet ló, tehén, juh vagy borjú.

2) *Mu-Kıldiſin*, *Mu-Kılčın* a föld istennője, eredetileg Inmar anyja. A föld alatt él. A neve Rickovnál *Калдыны Мумасъ*³⁹ alakban fordul elő (Журнал 1: 157).⁴⁰ Rickov leírása szerint a nők gyerekáldásért, a lányok a sikeres férjhezmenetel reményében imádkoznak hozzá. Áldozati állata a fehér juh.

3) *Šundi mumi*, a Nap anyja, a tavasz, a világosság, a meleg és az öröm istene. Rickov *Шунду Мумы* formában jegyezte le (Rickov, Журнал 1: 158),⁴¹ leírása szerint himlőjárvány és más betegségek idején imádkoznak hozzá. Kenyeret és kását áldoznak neki.

4) *Mudor* (Rickovnál *модоръ*). Eredetileg a védőszellem fája, majd általában oltalmazó szellem, ill. ennek képmása. Innen a jelentés átvonódott az áldozat helyének megnevezésére is. Rickov némiképp csodálkozva azt írja, hogy a votjákoknál a babona oly mértékű, hogy még egyes élettelen tárgyakat is istenként tisztelnek. Ilyen a *модоръ*, a ház védőszelleme, ami voltaképpen nem más, mint egy fenyőág, amit nem szabad megérinteni (Журнал 1: 158, 159, 160, 161).⁴²

5) *Keremet* (ld. a 35. lábjegyzetben), Rickovnál *Киреметь* alakban, 'isten' jelentésben fordul elő (Журнал 1: 162). Ünnepe, írja, a szántás megkezdésekor tartják. Fekete bárányt áldoznak neki, betegség idején tőle (is) várják a gyógyulást.

³⁹ A név alakváltozatai: Pallasnál *Mu-Kalzın*, *Muldſien-Kalzın*, Georginál *Mukalzın*, *Mutziēn Kalzın*, *Muma Kalzın*.

⁴⁰ *Mu-kıldıſin*, *Mu kılčın*, *Mu-Kılčın-mumi* 'a föld istenasszonya; göttin der erde' (Munk. 723, 729), *Муқылдысин*, *Муқылчин* 'бог земли, плодородия; ангел-хранитель земли' (Kir. 442) | *tužet* 'Erde' (Wichm. 164a, 167b), *му*, *музьем* 'земля' (Vahr. 236) | *kıldiſ-in*, *kıldeſ-iñ*, *kılč-in* 'ein besonders guter Geist; Epitheton des Himmelsgottes, Engel' (Wichm. 111a), *кылчин* 'ангел' (Vahr. 242) | *tumī* 'Weibchen (von Tieren); Mutter' (Wichm. 165a), *мумы* 'мать; matka, самка' (Vahr. 287).

⁴¹ *šundi-mumi* 'Sonnenmutter' (Wichm. 165a), *шунды-мумы* 'мать-солнце' (Kir. 782) | *šundī* 'Sonne' (Wichm. 253a), *шунды* 'солнце' (Vahr. 509), | *tumi*: ld. az előző lábjegyzetben.

⁴² *mudor* 'ein mythisches Wesen, dem in der Sommerhütte geopfert wird; die heilige Ecke in der Opferhütte' (Wichm. 164b), *мудор* 'икона, образ; алтарь воршуда; священная полка, священный камень, священный столбик; хозяин локальной территории; сакральный центр родовой территории; священное дерево в лесу' (Kir. 440), 'a vorsud helye, polca; ikon' (Kozm. 284).

6) *Tuno*. A votjákoknak nem voltak „főállású” papjaik, az áldozati szertartásokat a faluközösség arra érdemes tagjai vezették. A földi és alsó, ill. felső világok közötti közvetítők közül a *tona* és a *töro* a két legfőbb. A *tuno* jövendőmondó, varázsló, funkciója a sámánéhoz hasonló, transzba esve utazást tesz a szellemek világába a zene, az imádságok és a varázsigék segítségével. Ricskovnál a varázsló neve *туна* alakban fordul elő (Журнал 1: 169).⁴³

7) *Мордь на Вотскомъ языкѣ значитъ челоѡька, а Уды есть общественное имя всего Вотскаго народа* (Журнал 1: 156) ’a *mord* votjákul embert jelent, az *ud* pedig a votják nép egészségét jelöli’.⁴⁴

8) Ricskovnál olvasható egy – *Šundi tumi*-hoz intézett – fohász is: *Шунду Мумы, бурмата инвий буркаръ бурмата, то есть, Мати солнца, спаси отъ болѣзни дѣтей нашихъ* (Журналъ 1: 158). Az orosz szöveg fordítása: ’Nap-anya, mentsd meg a gyermeinket a betegségektől. A cseremis szöveg szó szerinti fordítása: ’Nap-anya, gyógyíts, égi angyal, kérlek, gyógyíts!’⁴⁵

A két Ricskov, apa és fia munkássága fontos földrajzi és néprajzi ismeretekkel járult az Orosz Birodalom távolabbi tájainak megismeréséhez. Műveikben szó esik a Volga-vidéki népekről, a mordvinokról, cseremiszekről és votjákokról, és összességében több mint félszáz szót is közöltek e nyelvekből, javarészt az ősi, pogány mitológia szókincséből.

⁴³ *tuno* ’Wahrsager, Zauberer’ (Wichm. 268), *туно* ’гадалка, ворожея, знахарка’ (Vahr. 429), ’sámán, gyógyító ember’ (Kozm. 422).

⁴⁴ *murt* ’Mensch’ (Wichm. 165b), *мурт* ’человек, личность’ (Vahr. 288), ’ember, személyiség’ (Kozm. 286).

⁴⁵ (1) *бурмата*. A *burmĭti-* ige Sg2 felszólító módú alakja (tkp. az igető), vö. *burmĭtĭnĭ* ’вылечить, völlig heilen; gesund werden, heilen’ (Wichm. 28b), *бурмытыны* ’вылечить, излечить’ (Vahr. 58); (2) *инвий*. Valószínűleg összetett szó. Első eleme: *in* ’Himmel’ (Wichm. 65b), *ин* ’небо, небеса’ (Vahr. 167). | Wichmann adatolt egy ’ангел; Engel’ jelentésű *in-vu* alakot (Wichm. 65b), ez beleillik Ricskov szövegébe. Munkácsinál az *invu* ’az eső istene / gott des regens’ (Munk. 54), vö. *vu* ’víz’; (3) *буркаръ*: *bur kar-ik* ’bitte! bitte schön’ (Wichm. 28a); *буркарѣк* ’пожалуйста’ (Vahr. 57). A kifejezés szó szerinti jelentése: ’jót csinálj!’

Irodalom

- Beke Ödön 1997–2001: Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und József Erdódi. Neu redigiert von Gábor Bereczki. Bearbeitet von Margarita Kuznecova. Herausgegeben von János Pusztay. Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/1–9. Szombathely.
- Bereczki Gábor 1990: Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Daľ, V. [Даль, В.] 1880–1882/1989: Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Русский язык, Москва. <http://slovardalja.net/>
- Fedotov, M. R. [Федотов М. Р.] 1996: Этимологический словарь чувашского языка I–II. Чувашский государственный институт гуманитарных наук, Чебоксары.
- Feoktisztoŋ, A. P. [Феоктистов, А. П.] 1976: Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Gnucseva, V. F. [Гнучева, В. Ф.] 1940: Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX веках. Хронологические обзоры и описание архивных материалов. Труды Архива АН СССР. Вып. 4. Москва – Ленинград: Издательство АН СССР. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/55/>
- Gyilaktorszkij, P. [Дилакторский, П.] 1918: Рычков, Петр Иванович. In: Русский биографический словарь 17. Романова – рясовский. Санкт-Петербург. 710–712. https://ru.wikisource.org/wiki/РБС/ВТ/Рычков,_Петр_Иванович
- Jerofejev, Valerij [Ерофеев, Валерий] 2020: Историческая Самара – Пётр Иванович Рычков. <https://историческая-самара.рф/каталог/самарская-персоналия/р/рычков-пётр-иванович.html>
- JJ = Juhász Jenő 1961: Moxsa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette: Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kir. = Kirillova, L. Je. et al. [Кириллова, Л. Е. (отв. ред) – Душенкова, Т. Р. – Егоров, А. В. – Ившин, Л. М. – Карпова, Л. Л. – Титова, О. В. – Шибанов, А. А.] 2008: Удмуртско–русский словарь. Удмуртский институт ИЯЛ УРО РАН, Ижевск.
- Kozm. = Kozmács István 2002: Udmurt–magyar szótár. Lexica Savariensia 5. Savaria University Press, Szombathely.
- Lerjohin, I. I. [Лепёхин, И. И.] 1771: Дневные записки путешествія доктора и Академіи наукъ адъюнкта Ивана Лепехина по разнымъ провинціямъ Россійскаго государства, 1768 и 1769 году. Часть I. Санкт-Петербург.
- MdWb = Heikki Paasonen 1990–1998: Mordwinisches Wörterbuch I–VI. Zusammenge stellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Milkov, F. N. [Мильков Ф. Н.] 1953: П. И. Рычков: Жизнь и географические труды. Географгиз, Москва.
- MRS = Vasziljev, V. M. – Szavatkova, A. A. – Ucsajev, Z. V. 1991: В. М. Васильев – А. А. Саваткова – З. В. Учаев, Марийско–русский словарь. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- MRV = Серебренников, Б. А. – Феоктистов, А. П. – Поляков, О. Е. 1998: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Москва.

- Munk. = Munkácsi Bernát 1896: A votják nyelv szótára. A Röck Szilárd Alapítvány segítségével kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Peckarszkij, P. P. [Пекарский, П. П.] 1866: Сношения П. И. Рычкова с Академиею Наук в XVIII столетии. Санкт-Петербург. 1–16. <https://books.google.ru/books?id=usBfAAAAcAAJ&pg=PA1#v=onepage&q&f=false>
- SMJa = Galkin, I. Sz. et al. [Галкин, И. С. (гл. ред.) – Абрамова, А. А. – Ефремов, А. С. – Зайцева, Г. И. – Исанбаев, Н. И. – Патрушев, Г. С. – Саваткова, А. А. – Сибатрова, С. С. и др.] 1990–2005: Словарь марийского языка 1–10. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.) 1992–2000: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I–III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Stipa, Günter Johannes 1990: Finnisch-ugrische Sprachforschung. Von der Renaissance bis zum Neopositivismus. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 206. Helsinki.
- TschWb = Moisió, Arto – Saarinen, Sirkka 2008: Tschermisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 32. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 151. Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Vahr. = Vahrusev, V. M. et al. [Вахрушев, В. М. (ред.) – Белов, А. С. – Скобелев, Н. А. – Тепляшина, Т. И.] 1983: Удмуртско–русский словарь. Русский язык, Москва.
- Wichm. = Wichmann, Yrjö – Uotila, T. E. – Korhonen, Mikko 1987: Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 21. SUS, Helsinki.
- Wichmann, Yrjö 1903: Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 21. Helsingfors.

*

The two Rychkovs and the Finno-Ugric people

Finno-Ugric studies have discussed the work of the two Rychkovs very moderately. The father, P. I. Rychkov (1712–1777) published his text titled *Топография Оренбургская* [The topography of Orenburg] in 1762, which described the Orenburg Governorate from a historical and geographical point of view and gave an overview of the people living in this area. He wrote briefly about the life conditions, customs, clothing and belief system of the Mordvin, Mari and Udmurt people and he also included a Mordvin and a Mari prayer in this description.

After a short service in the army, the son, N. P. Rychkov (1746–1798) joined the Orenburg Expedition, within the division lead by P. S. Pallas (1769–1770). His travelogue contains 33 Mari and 11 Udmurt words mainly from the realm of pagan beliefs, including prayers and names of gods.

Keywords: Rychkov, 18th century, Mordvin, Mari, Udmurt languages.

SÁNDOR MATICSÁK